

raladığı bu ezeli prensipler fikrini Pisagor, Empedokles ve Demokrit gibi Sokrat öncesi tabiat filozoflarından aldığı ve kendi düşüncesini bu görüşler üzerine kurduğu konusunda ciddi eleştiriler vardır (Bîrûnî, s. 243). Bununla birlikte Râzî'nin felsefesinin kaynaklarını sadece söz konusu tabiat filozoflarıyla sınırlandırmak doğru değildir; bu kaynaklara ruh ve heyûlâ konusunda Eflâtun'un ve diğer metafizik kavramlarda Maniheizm ve Mecûsîlik unsurlarının eklenmesi mümkündür (Walzer, s. 29). Klasik kaynaklarda Râzî'nin tabiat olaylarının yorumu üzerine otuz iki eser kaleme aldığı söylenirse de bunlar günümüze ulaşmamıştır. Otobiyografisi niteliğindeki *es-Sîretü'l-felsefiyye*'de tabiat bilimleri ve metafizik alanında telif ettiği birçok eseri zikrederken özellikle "sem'u'l-kiyân" adını verdiği tabiat bilimine girişle ilgili olarak zaman, mekân, dehr, boşluk gibi fizik kavramlarına dair risâleler; evrenin şekli, gök cisimlerinin dairesel hareketlerinin sebepleri gibi doğrudan tabiat felsefesini konu alan eserler yazdığını zikreder (*es-Sîretü'l-felsefiyye*, s. 108-109). İslâm felsefesinde tabiatçı filozoflar dehrîlerden farklı şekilde bir yaratıcının varlığını inkâr etmezler, Bâtınîler'den ayrı olarak da doğru bilgiye ulaşmada akıl ve deney dışında mistik bir kaynağa başvuramazlar. Dolayısıyla bu filozofların hedefi tabiata dayalı bir metafizik kurmaktır. Onlar için aslolan varlığı açıklamada deney ve tümevarım yöntemlerinin kullanılmasıdır. Her ne kadar kâinatı yaratan Allah'ın varlığını kabul etseler de nübüvveti ve dini kabule yanaşmamışlardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Bekir er-Râzî, *es-Sîretü'l-felsefiyye* (nşr. P. Kraus, *Resâ'il felsefiyye* içinde), Kahire 1939 → Beyrut 1402/1982, s. 108-109; Ebû Hâtim er-Râzî, *A'lâmü'n-nübüvve* (nşr. Salâh es-Sâvî – Gulâm Rızâ A'vânî), Tahran 1397/1977, s. 1-2; İbn Cülcül, *Tabakâtü'l-ettübbâ* (nşr. Fuâd Seyyid), Beyrut 1405/1985, s. 77-78; Bîrûnî, *Taḥkîku mâ li'l-Hind*, Beyrut 1403/1983, s. 243; Sâid el-Endelüsî, *Tabakâtü'l-ümem* (nşr. L. Şeyho), Beyrut 1912, s. 52 vd.; *Gazzâlî*, "Dalâletten Kurtuluş", *İslâm Filozoflarından Felsefe Metinleri* (trc. Mahmut Kaya), İstanbul 2003, s. 349; R. Walzer, *Greek into Arabic*, Oxford 1962, s. 6, 16, 29; L. E. Goodman, "Râzî's Myth of the Fall of the Soul: Its Function in his Philosophy", *Essays on Islamic Philosophy and Science* (ed. G. F. Hourani), Albany 1975, s. 29; Mâcid Fahrî, *İslâm Felsefesi Tarihi* (trc. Kasım Turhan), İstanbul 2000, s. 120, 134; İlhan Kutluer, "İbnü'r-Râvendî", *DİA*, XXI, 182-183; a.m.f., "İbnü't-Tayyib es-Serahsî", a.e., XXI, 230, 231; Mahmut Kaya, "Kindî, Ya'kûb b. İshak", a.e., XXVI, 46-50; a.m.f., "Râzî, Ebû Bekir", a.e., XXXIV, 479, 480, 481.

BURHAN KÖROĞLU

TÂBÎİN

(التابعون)

Sahâbeyi
müslüman olarak gören
ve müslüman olarak

ölen ikinci nesli ifade eden terim.

Sözlükte "bir kimsenin yolundan gitmek, onu izlemek" anlamındaki **teba'** kökünden türeyen **tâbi'in** (bir kimseye uyan, onu izleyen) çoğulu olan **tâbiîn** (**tâbiûn**) kelimesinin terim anlamı hakkında farklı görüşler ileri sürülmüştür. Hâkim en-Nisâbü'rî **tâbi'îni** "sahâbeyle görüşüp konuşan, onlardan dini ve sünenleri öğrenen kişiler" olarak tanımlarsa da sahâbeden semâi olmayıp onları sadece görenleri de tâbiînden saymaktadır (*Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis*, s. 42, 45). Sahâbeden sonraki bütün tabakalarda yer alan râviler için hadisi duydukları sırada mümeyyiz ve zâbit olma şartından söz eden Hatîb el-Bağdâdî tâbi'iyi, "bir sahâbînin yanında bulunup ona talebelik eden kimse" diye tarif etmektedir (*el-Kifâye*, s. 22, 52). İbn Hibbân ise bir kimsenin tâbiî sayılabilmesi için sahâbî ile görüştüğü zaman ondan duyduğunu anlayabilecek yaşta olması gerektiğini söylemektedir. Bu sebeple o bazı sahâbîleri çocuk yaşta gören Halef b. Halife gibi kişileri tâbiînden saymamıştır. Fakat yerleşik kabule göre bir kimsenin tâbiînden sayılması için sahâbî ile görüşmesi yeterlidir (İbnü's-Salâh, s. 302; Nevevî, II, 607; İbn Hacer, s. 110-111). Tâbiîn kelimesi ilk defa, "Tâbiînin en hayırlısı Üveys'tir" anlamındaki hadiste Hz. Peygamber tarafından kullanılmıştır (Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 224). Resûl-i Ekrem'den rivayet edilen bazı hadislerde sahâbenin ardından gelenlerin onlardan sonraki en hayırlı nesil olduğu ifade edilmekteyse de (meselâ bk. Buhârî, "Fezâ'ilü's-şahâbî'n-nebî", I; Müslim, "Fezâ'ilü's-şahâbe", 210-216) bu rivayetlerde tâbiîn lafzı geçmemektedir. Âlimlerin çoğunluğu, tâbiîn adının Kur'an-ı Kerim'de geçen "ve'llezîne't-tebeühüm" (onların yolunu samimiyetle izleyenler) ibaresinden (et-Tevbe 9/100) kaynaklandığını söylemektedir. Fakat âyetlerin bağlamı, bu ibarenin ilk müslümanlardan sonra İslâm'ı kabul eden sahâbîlere işaret ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu lafzın tâbiîn nesline olduğu gibi kıyamete kadar gelecek bütün müslümanları kapsadığı da belirtilmiştir. Tâbiînden İkrime el-Berberî ise Kur'an'daki "ve âharîne minhüm" (onlardan olan başkaları) ibaresini (el-Cum'a 62/3) tâbiîn diye yorumlamıştır (Kurtubî, XVIII, 93).

Âlimler tâbi'îni çeşitli tabakalara ayırmıştır. Müslim'e ait olan en sade tasnife göre sahâbenin büyükleriyle sohbet eden ve rivayetlerinin çoğunu onlardan alanlara "kibâr-ı tâbiîn", sahâbe yanında tâbiînden de hadis rivayet edenlere "evsât-ı tâbiîn", az sayıda sahâbe ile karşılaşmış rivayetlerinin çoğunu diğer tâbiîlerden alanlara "sıgâr-ı tâbiîn" denir. İbn Sa'd tâbi'îni önce beldelelere göre tasnif etmiş, her beldeyi de tarih sırasına göre tabakalara ayırmıştır. Hadis usulü literatüründe en çok karşılaşılan tasnif ise Hâkim en-Nisâbü'rî'nin on beş tabakalı sınıflandırmasıdır. Bu tasnifin, çoğunluğu muhadramûndan oluşan birinci tabakasında Saïd b. Müseyyeb, Kays b. Ebû Hâzim, Ebû Osman en-Nehdî, Kays b. Ubâde, Ebû Vâil Şakik b. Seleme, Ebû Recâ el-Utâridî gibi aşere-i mübeşşere ile görüşen kimseler yer almaktadır. Fakat Hâkim'in bu tabakada andığı bazı isimler aşere-i mübeşşere ile görüşmemiş, hatta bazıları onların vefatından sonra dünyaya gelmiştir. İkinci tabakada Esved b. Yezid, Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Ebû Seleme b. Abdurrahman, Hârice b. Zeyd; üçüncü tabakada Şa'bî, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Kâdî Şüreyh b. Hâris ve akranları bulunmaktadır. Ayrıca muhadramûn, Hz. Peygamber devrinde doğup ondan semâi olmayan çocuklar, herhangi bir sahâbîden semâi olmayan İbrâhim b. Süveyd en-Nehâî gibi kişiler, sahâbeden bazıları ile görüştükleri halde tebeu't-tâbiînden sayılanlar tâbiînin başka tabakalarını teşkil etmekte, kendi şehirlerinde en son vefat eden sahâbîleri görenler ise on beşinci tabakada yer almaktadır (*Ma'rifetü 'ulûmi'l-hadis*, s. 44-46). Resûl-i Ekrem devrinde müslüman oldukları halde onu görmedikleri için "muhadram" denilen Esved b. Yezid en-Nehâî, Ebû Osman en-Nehdî, Alkame b. Kays, Kays b. Ebû Hâzim, Mesrûk b. Ecda', Üveys el-Karanî (Veysel Karanî), Kâdî Şüreyh gibi kişiler tâbiînin büyüklerinden sayılmıştır.

Tâbiîn döneminin başlangıcı ve sonuyla ilgili tartışmalar izâfîdir. Teoride tâbiîn devri Resûlullah'ın vefat ettiği gün başlamakla birlikte gerçekte bu neslin ağırlıklı olarak yaşadığı dönem olan 65-135 (684-752) yılları arasındadır. 150 (767) yılı civarında tebeu't-tâbiîn devrinin başladığının belirtilmesi (Sehâvî, III, 351), ayrıca 140'tan (757) sonra vefat edenlerin tâbiînden sayılmayacağı yönünde görüşlerin bulunması yuvarıdaki tarihlendirmeye uyusmaktadır. Bazı kaynaklarda, son sahâbî kabul edilen Ebü't-Tufeyl Âmir b. Vâsile'nin 110 (728) yılındaki vefatından hareketle tâbiîn taba-

kasının bu tarihten sonra başlatılması ve onu gören son tâbîî sayılan Halef b. Halîfe'nin ölüm tarihine (180/796) kadar sürdürülmesindeki amaç 110 yılına kadar sahâbe, 180 yılına kadar tâbîîn rivayetinin devam ettiğini göstermektedir.

En faziletli tâbîînin kim olduğu hususunda genellikle Ahmed b. Hanbel'in Saîd b. Müseyyeb'i Alkame b. Kays ve Esved b. Yezîd'e tercih ettiğine dair rivayetler kaydedilmekle birlikte her beldenin âlimleri kendi beldelerindeki bir tâbîîyi diğerlerinden üstün saymıştır. Meselâ Medineliler'e göre Saîd b. Müseyyeb, Kûfeliler'e göre Üveys el-Karanî, Basralılar'a göre Hasan-ı Basrî, Mekkeliler'e göre Atâ b. Ebû Rebâh en faziletli tâbîîdir. Hz. Peygamber, "Tâbîînin en hayırlısı Üveys'tir" dediği halde gerek Ahmed b. Hanbel'in gerekse diğerlerinin yaptığı farklı tercih ilimde veya başka bir ölçütte üstünlüğün dikkate alındığını düşündürmektedir. Tâbîîn neslinde öne çıkan kadın âlimlerin en meşhurları Hafsa bint Sîrîn, Amre bint Abdurrahman, Âişe bint Talha b. Ubeydullah ve Ümmü'd-Derdâ el-Vassâbiyye'dir. Ömer b. Abdülâzîz'in Ebû Bekir b. Hazm'a gönderdiği, hadislerin tedvin edilmesine dair emirde rivayetleri derlenecek kişiler arasında Amre bint Abdurrahman da anılmaktadır.

Tâbîîn nesli daha çok Emevîler döneminde yaşamıştır. Tâbîîn âlimleri, bu devirde bazı olaylar yüzünden idarecilere karşı tavır aldıkları gibi yine siyasî sebeplerle ortaya çıkan problemleri ve bunların toplumsal sonuçlarını dinî ve ilmî açıdan tartışmışlar; toplumu iç savaşa sürükleyecek isyanlardan kaçınmakla birlikte yöneticilerin tasarruflarını eleştirmek suretiyle fikrî mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu dönemde yoğun biçimde tartışılmaya başlanan konuların başında iç savaşlardaki ölüm vak'alarına bağlı olarak büyük günah (kebüre) ve kader meseleleri yer alıyordu. Teorik temelli bu tartışmalarda Hasan-ı Basrî gibi bazı isimler ön plana çıkmakla beraber Emevîler'e karşı fiilen mücadele eden ve sonuçta dönemin idarecileri tarafından öldürülen Saîd b. Cübeyr gibi şahsiyetler de bulunmaktaydı. Tâbîîn devrinde İslâm coğrafyasının sınırları Mâverâünnehir'den İspanya'ya kadar ulaşmış, Arap olmayan unsurlar arasında hızlı bir İslâmlaşma faaliyeti başlamıştır. Fethedilen bölgelerin İslâmlaşmasında buralara devlet tarafından eğitici olarak gönderilen tâbîîn âlimlerinin büyük katkısı olmuş, bu sayede kendilerine mevâlî denilen yeni bir unsur ortaya çıkmıştır. İslâm'a giren bu kişiler, kendi kültür birikimlerini yeni inanç-

larıyla mezcederek İslâmî ilimlerin gelişmesinde rol oynamıştır.

Bu dönemde ilmî faaliyetler özellikle Hicaz, Irak ve Suriye'de yoğunlaşmıştır. Hicaz'da Medine ve Mekke, Irak'ta Basra ve Kûfe önemli merkezlerdi. Sahâbe devrinde belirginleşmeye başlayan Hicaz-Irak ayrımı tâbîîn döneminin sonuna gelindiğinde artık ehl-i hadis-ehl-i re'y şeklinde biliniyordu. Medine'de hicrî birinci yüzyılın sonlarında "fukahâ-i seb'a" adıyla anılan yedi âlim tâbîîn neslinin en önemli isimleriydi. Bu devrin başlarında Kûfe'de Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Esved b. Yezîd, Kâdî Şüreyh gibi şahsiyetler bulunmakla birlikte bunların bütün bilgilerine sahip olan Nehâî ile Şa'bî, Kûfeli tâbîînden ilk akla gelen âlimlerdi. Mekke'de Atâ b. Ebû Rebâh, Tâvûs b. Keysân; Basra'da Hasan-ı Basrî, Muhammed b. Sîrîn, Katâde b. Diâme; Dimâşk'ta Mekhûl b. Ebû Müslim öne çıkan isimlerdi. Tâbîîn içinde zühd ve takvâlarıyla tanınan sekiz kişi (Âmir b. Abdullah, Üveys el-Karanî, Herîm b. Hayyân, Rebî' b. Huseym, Ebû Müslim el-Havlânî, Esved b. Yezîd, Mesrûk b. Ecda' ve Hasan-ı Basrî) hakkında kendisi de aynı nesilden olan Alkame b. Mersed'den gelen rivayetler müstakil bir eserde toplanmıştır (bk. bibl.).

Tâbîîn İslâmî ilimlerin teşekkülünde en önemli rolü oynayan nesillerdendir. Birçok tâbîîn âliminin görüşleri sonraki yüzyıllar boyunca referans kabul edilmiştir. Meselâ rivayet tefsirinin önemli bir örneği olan İbn Ebû Hâtim'in *Tefsîrü'l-Îkramî'l-azîm*'inde yaklaşık 16.283 isnaddan 11.829'u tâbîîne ve sonraki âlimlere dayanmaktadır. Sahâbe arasında tefsir bilgisiyle meşhur olan Abdullah b. Abbas'ın yetiştirdiği talebelerin önde gelenlerinden Saîd b. Cübeyr, Mücâhid b. Cebr ve İkrime el-Berberî daha çok tefsir alanında tanınmıştır. Ayrıca Katâde b. Diâme, Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda', Hasan-ı Basrî, Atâ b. Ebû Rebâh ve Süddî gibi isimler de tefsirle ilgilenmiştir. Bunlardan bazıları hocalarından duyduklarını aktarmakla kalmamış, müstakil tefsir çalışmaları da yapmıştır. Ehl-i kitap'tan Kâ'b el-Ahbâr ve Vehb b. Münebih gibi bazı kimselerin İslâm'a girmesine bağlı olarak İsrâîliyat'ın yaygın biçimde kullanılmaya başlanması, gayba dair yorumlar yapılması, belirli firkalara mensubiyetten kaynaklanan düşüncelerin ve farklı kültürlerden gelen etkilerin yorumlara aksetmesi tâbîîn tefsirini sahâbe tefsirinden ayıran özelliklerdir. Ayrıca bu dönemde tefsir biçim değiştirmiş, basit ihtiyaçları gözetken soru-cevap yahut kısa açıklamalar şeklindeki yaklaşım yerini Kur'an'ın

tamamını tefsir etmeyi hedefleyen anlayışa bırakmıştır.

Bu devrin başlarında hadis rivayeti genelde sözlü olarak devam etmekteydi. Fakat ezberden rivayeti gerekli görüp hadislerin yazılmasına karşı çıkanlar zamanla azınlıkta kalmış ve etkilerini yitirmiştir. Hadislerin Kur'an'la karışma ihtimalinin bulunmadığı bu dönemde hocaların şahsî görüşlerinin hadislerden ayırt edilemeyeceği endişesi ortaya çıkmış, ancak hem yazının giderek gelişmesi hem de hadislerin her geçen gün çok daha fazla kişi tarafından bilinir hale gelmesi bu tür endişelere yer bırakmamıştır. Tâbîîn döneminin ayırt edici unsurlarından biri de isnad sisteminin ve ricâl tenkidinin yaygınlık kazanmasıdır. İsnad uygulamasının başlangıcı için bir tarih belirtmek güçtür. Fakat tâbîîn âlimleri, sahâbe döneminde ilk örnekleri görülen isnad uygulamasının teorik temellerini oluşturma yolunda en önemli adımı attıkları gibi rivayetleri isnadla birlikte aktarmaya gayret etmişlerdir. Yine de tâbîîn devrinin başlarında hadislerin sonraki dönemler kadar sistemli ve katı bir isnad kullanımının bulunduğu söylemek mümkün değildir. Bu devirde mürsel rivayetlerin fazlalığı isnadın henüz her yönüyle sistematik hale gelmediğini göstermektedir. Öte yandan hadis rivayetinde tamamı âdil kabul edilen sahâbe nesliyle sonraki nesiller arasında fark gözetildiği için tâbîîne mensup kişiler cerh ve ta'dîle tâbîî tutulmuştur. Tâbîîn neslinde, ilk ricâl tenkitçilerinden sayılan İbn Sîrîn'in yaptığı gibi rivayetin kimden alındığına dikkat edilmesi gerektiğini söyleyen birçok âlim yetişmiştir.

Hocaların hâfızasında veya yazılı metinlerinde dağınık halde bulunan hadislerin derlenmesine de (tedvîn) bu dönemde başlanmış ve bu faaliyet âdeta tâbîînle özdeşleşmiştir. Tâbîîn devrinde hadis yurdanların çoğalması yanında ileri gelen sahâbe ve tâbîînin vefatı üzerine Emevî Halifesi Ömer b. Abdülâzîz, Medine Valisi Ebû Bekir Muhammed b. Amr b. Hazm'a gönderdiği bir mektupla tedvîn faaliyetinin başlatılmasını emretmiştir. Tedvînin kapsamı başta tartışma konusu olmuş, Ömer b. Abdülâzîz bazı rivayetlere göre sadece Hz. Peygamber'e ait hadislerin toplanmasını istemiş, bazı rivayetlere göre ise sahâbe kavillerinin de yazılmasını emretmiştir. Sadece Resûl-i Ekrem'den gelen rivayetleri toplayanların yanı sıra İbn Sîhâb ez-Zührî gibi adı tedvînle özdeşleşenler sahâbe kavillerini ve tâbîîn görüşlerini de derlemiştir. Zührî'nin tercihinin doğruluğu

kısa bir süre sonra anlaşılmiş, Resûlullah'ın hadisleri sahâbe kavilleri ve tâbiîn fetvalarıyla birlikte toplanmaya başlanmıştır.

Tâbiîn nesli fıkıh ilminin gelişiminde çok önemli rol oynamış, fıkıh bu devirden itibaren müstakil bir ilim dalı olarak teşekkül sürecine girmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde sosyal hayatla yakından ilişkili olup pratik karakter arzeden fıkıh tâbiîn devrinde giderek nazarî bir mahiyet kazanmıştır. Abdülmelik b. Mervân ve Ömer b. Abdülâzîz dışındaki Emevî halifelerinin dinî ve fikhî meselelere karşı ilgisiz tavırları fıkıhın ferdî gayretlerle ve hoca-talebe ilişkisi içinde ekolleşerek gelişmesine yol açmıştır. Bu dönemde fıkıhın öğrencilere okutulması, fetvaların ilim meclislerinde tartışılması ve farklı görüşlerin ortaya çıkması, fıkıh ilminin gündelik hayattan giderek uzaklaşıp nazarî bir ilim haline gelmesinin başlıca tezahürleri arasında yer alır. Tâbiîn görüşlerinin bolca görüldüğü ilk döneme ait fıkıh kitaplarında tâbiîn fetvasının sahâbe kavline tercih edildiği durumlara çokça rastlanır. Tâbiîn âlimlerinin verdikleri hükümlerde buldukları bölgenin bir dereceye kadar etkisi olmuştur da bunlarda sahâbe tabakasındaki hocalarının etkisi büyüktür. Ayrıca siyasal ve sosyal ortam, dile hâkimiyet ve etnik durum da âlimlerin dinî konulara yaklaşımını, meseleleri kavrayışlarını ve yorumlamalarını etkileyen unsurlardır. Yine tâbiîn devri kelâm ilminin temellerinin atıldığı bir dönem olmuş, bu devirde revaçta olan tartışma konularıyla ilgili tavırlar Mu'tezile, Havâric, Mürjic, Kaderiyye, Cehmiyye gibi fırkaların zuhuruna tesir etmiştir. Tâbiîn âlimleri kıraat ilmi açısından da önemli olup meşhur yedi kıraat imamından Mekkelî Ebû Ma'bed İbn Kesîr, Kûfeli Âsım b. Behdele ve Dimaşklı İbn Âmir bu nesil-dendir.

İslâm tarihinde yazılan ilk eserler siyer ve megâzî alanına aittir. Tâbiîn neslinden Urve b. Zübeyr de bu sahanın ilk müellifidir. Onu Şa'bî, İbn Şihâb ez-Zührî ve İbn İshak takip etmiştir. Tefsir alanında ilk eserin Halife Abdülmelik b. Mervân'ın isteği üzerine Saîd b. Cübeyr tarafından 80 (699) yılından önce kaleme alındığı belirtilmektedir. Ayrıca tâbiînden Mücâhid b. Cebr, İkrime el-Berberî, Hasan-ı Basrî ve Atâ b. Ebû Rebâh'ın tefsirlerinin olduğu zikredilmekle birlikte bugün Hasan-ı Basrî ve Mücâhid b. Cebr'e nisbet edilerek basılan tefsirlerin onlara aidiyeti ihtilâfıdır. Bu dönemde hadis sahasında yazılan eserlerden günümüze ulaşan en eski örnek Hemmâm b. Münebbih'in *es-Şahîfetü's-*

şahîha'sıdır. Kaynaklarda tâbiîn âlimlerinin fıkıh alanında telif ettikleri eserlerden söz edilmesine rağmen günümüze sadece Zeyd b. Ali'nin *el-Mecmû' fi'l-fıkıh*'i ulaşmıştır.

Tâbiîn hakkında yüksek lisans ve doktora tezleri hazırlanmıştır. Mübârek b. Seyf b. Mehdi el-Hacerî'nin *et-Tâbi'üne's-sikât el-mütekelleme fi semâ'ihim mine's-şahâbe mimmen lehüm rivâyetün 'anhüm fi'l-Kütübi's-Sitte (elifze)*, (Medine 1411, el-Câmiatü'l-İslâmiyye), Ali Akay'ın *Tabiîn Döneminde Tefsir Hareketleri* (1996, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Mustafa Macit Karagözoğlu'nun *Maktû Hadis ve Delil Değeri* (2007, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı yüksek lisans çalışmalarıyla Abdüşşâfi Ali Câbir'in *Haşâ'işü'l-fıkhi'l-İslâmî fi 'ahdi't-tâbi'in* (Kahire 1975, Câmiatü'l-Ezher), Mübârek b. Seyf b. Mehdi el-Hacerî'nin *et-Tâbi'üne's-sikât el-mütekelleme fi semâ'ihim mine's-şahâbe mimmen lehüm rivâyetün 'anhüm fi'l-kütübi's-sitte (sin-ayn)* (Medine 1415/1994, Câmiatü'l-İslâmiyye), Yusuf Suïçmez'in *Hadiste Re' Problemi (Mevkuf ve Maktû Hadislerin Resulullah'a İzfâsi)* (2005, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) ve Arif Ulu'nun, *Tâbiünün Sunnet Anlayışı* (2006, AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü) adlı doktora tezleri bunlardan bazılarıdır.

BİBLİYOGRAFYA :

Lisânü'l-Arab, "tb'a" md.; Alkame b. Mersed, *Zühdü's-semâniye mine't-tâbi'in* (nşr. Abdurrahman el-Feryevâi), Medine 1404; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 134; V, 176, 292-293; VI, 70-75; VIII, 484; İbn Ebû Hâtim, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-azîm* (nşr. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mekke 1417/1997, VI, 1869; Hâkim en-Nisâbü'ri, *Ma'rifetü 'ulümi'l-hadis* (nşr. Seyyid Muazzam Hüseyin), Medine-Beyrut 1397/1977, s. 41-46; İbn Abdüber en-Nemerî, *Câmi'ü beyâni'l-ilm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), I, 68-70, 148-153; II, 31, 144; a.m.f., *et-Temhid* (nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî - M. Abdülkebir el-Bekrî), Mağrib 1387/1967, XVI, 280; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, Haydarâbâd 1357, s. 22, 52; İbnü's-Salâh, *'Ulümü'l-hadis*, s. 302; Kurtubî, *el-Câmi'*, Kahire 1372, VIII, 238; XVIII, 93; Nevevî, *İrşâdû tullâbi'l-hakâ'ik* (nşr. Abdülbârî Fethullah es-Selefi), Medine 1408/1987, II, 607; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetu'n-nazar fi tavzihi Nuḥbetü'l-fiker* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1414/1993, s. 110-111; Şemseddin es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs*, Beyrut 1403/1983, III, 351; Süyûtî, *Tedribü'r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatîf), Beyrut 1399/1979, II, 206-214; M. Accâc el-Hatîb, *es-Sünne kable't-tedvîn*, Kahire 1383/1963, s. 75-99, 293-309, 323-336, 481-527; Rif'at Fevzi Abdülmuttalib, *Tevşiku's-sünne fi'l-kâmi's-şânî el-hicrî*, Kahire 1400/1981, s. 60-71; Sezgin, *GAS* (Ar.), I, 63-82; Ahmet Hasan, *İlk Dönem İslâm Hukuk Biliminin Gelişimi* (trc. Haluk Songur), İstanbul 1999, s. 33, 47, 80-81; Ahmet Yücel, *Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Geli-*

şimi, İstanbul 1996, s. 33; M. Akif Koç, *İsnad Verileri Çerçevesinde Erken Dönem Tefsir Faaliyetleri* (doktora tezi, 2001), AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 3, 11, 50, 101, 128; Susan A. Spector, "Tabi'un", *EJ²* (İng.), X, 28-30. ARIF ULU

TABİYYÂT

(الطبیعیات)

Meşşâî gelenekte tabiat ilimleri alanına giren konuları ve bunlara dair eserleri ifade eden bir terim.

İlk ve Ortaçağ ilim ve felsefesinde, du-yularla algılanan organik ve inorganik varlıklar alanında meydana gelen her çeşit oluş ve bozuluşun (kevn ve fesad), değişen ve değişime uğramayan (hareket ve sükûn) varlıkların ilke ve özelliklerinin nelerden ibaret olduğunu gözleme dayanarak araştıran ilimler **el-ulûmü't-tabiiyye** ve kısaca **et-tabiiyyât** diye anılmaktadır. İslâm filozof ve bilginlerinin ilimler tasnifiyle ilgili eserlerinde tabiat ilimlerinin sekiz ilimden meydana geldiği görülmektedir. Bu durum, Aristo'nun tabiat ilimleri alanında yazdıklarını mantık külliyyatındaki gibi sekiz sayısıyla sınırlama ve bu geleneğe bağlı kalma düşüncesinden kaynaklanmaktadır. Filozofun bu alanda yazdıkları sayıca daha çok olmakla birlikte Ya'kûb b. İshak el-Kindî, Fârâbî ve İbn Sînâ gibi Meşşâîler, yaptıkları tasniflerde sekiz sayısını aşmamak için bazan iki eseri (ilmi) bir başlık altında vermişlerdir. Hatta aynı filozofun farklı eserlerinde yer alan tasniflerdeki eser adlarında bu farklılığı görmek mümkündür (Kaya, s. 128-131). Meşşâî gelenekte felsefe ve ilimlerin en olgun ve sistematik eseri sayılan İbn Sînâ'nın *eş-Şifâ'* külliyyatının tabiat ilimlerine ayrılan ve *et-Tabiiyyât* başlığı altında yer alan söz konusu sekiz ilmi içeren eserler şöyle sıralanmıştır: *es-Semâ'ü't-tabii'i* (fizik), *es-Semâ' ve'l-âlem* (gök ve yeryüzü), *el-Kevn ve'l-fesâd* (oluş ve bozuluş), *el-Ef'âl ve'l-infi'âlât* (etkiler ve edilginler), *el-Ma'âdin ve'l-âşârü'l-ulviyye* (madenler ve meteoroloji), *en-Nefs* (psikoloji), *en-Nebât* (bitkiler), *el-Hayevân* (hayvanlar-canlılar). Sekiz ilmin dışında tıp, veterinerlik, avcılık, çiftçilik, firâset, rüya tabiri, astroloji, sihir, tılsım, simya ve kimya gibi bilgi şubeleri ise tabiiyyâtın alt dalları sayılmakta ve bunlar da kendi içlerinde çeşitli dallara ayrılmaktadır (Sıddîk Hasan Han, I, 65).

BİBLİYOGRAFYA :

Kindî, *Resâ'il*, I, 368; Farâbî, *Fi mâ yenbağî en yûkaddeme kable te'allümü'l-felsefe* (nşr. F. Die-